

Д.А. Монастирський*

ПОНЯТТЯ ТА ПРИРОДА СТАБІЛЬНОСТІ ЗАКОНУ

Поняття стабільності відомо кожній людині. І кожна людина інтуїтивно розуміє його. Але для наукового використання поняття “стабільність” у праві потрібно визначити його обсяг, межі, типову сферу застосування.

Для аналізу появи поняття “стабільність” в праві почнемо дослідження з природничих наук, звідки і перейшло це поняття у гуманітарні науки. У математиці¹, механіці та техніці² найближчим до поняття “стабільність” є термін “стійкість”. У хімії відносно полімерів застосовують поняття “стабілізації”³. У кібернетиці існує поняття “система стабілізації”, що означає систему автоматичного регулювання, завдання якої – підтримувати сталість однієї чи кількох регульованих величин з певною точністю при збурювальних діях, що змінюються довільно⁴. У біології також застосовується поняття стійкості, яке означає, що “дещо (може бути система) здатне реагувати на зміни у оточуючому середовищі (наприклад, збурення, випадкові завади) і так само зберігати приблизно ту саму поведінку протягом визначеного (можливо, безкінечного) періоду часу”⁵. В гуманітарних науках найбільшого розвитку поняття “стабільність” набуває у соціології та політології.

Викликає науковий інтерес той факт, що зазначене поняття еволюціонувало у цих науках протягом часу його вивчення. Так, у соціології виділяють три великих періоди у розумінні цього поняття.

Перший період представляють дослідження Т. Гоббса, Д. Локка, Ш. Монтеск’є, А. Тюрго, Ж.-А. Кондорсе, О. Конта, Г. Спенсера та інших. *Першому періоду* розвитку соціологічних уявлень про стабільність характерні:

- аналіз суспільства як взаємопов’язаної, інтегрованої єдності, що прагне до гармонії, порядку, консенсусу, солідарності;
- дослідження суспільства як закритої системи і пріоритетна увага до рівноваги і статичної стабільності;
- взаємовиключення стабільності та мінливості⁶.

На другому етапі (періоді) більше робиться акцент на зміні етапів стабільності і нестабільності. Згаданій проблематики в своїх дослідженнях торкаються Н. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі, П. Сорокін, П. Лавров, Т. Парсонс, Р. Мертон та інші.

На цьому етапі розвитку уявлень про стабільність суспільство почало розглядатись як відкрита система, яка здійснює обмін із середовищем, що дозволяє говорити про динамічну стабільність. Стабільність почала розглядатись як процес встановлення відповідності між модернізацією соціальних функцій та зміною структури суспільства, включаючи його інститути. Це дозволило об’єднати статичне і динамічне дослідження системи⁷.

© Монастирський Д.А., 2005

* аспірант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

¹ Миллионщиков В.М. Устойчивость // Математическая энциклопедия. – М., 1985. – Т. 5. – С. 561.

² Динник А. Устойчивость // Техническая энциклопедия. – М., 1934. – Т. 24. – С. 655-662.

³ Эмануэль Н.М. Стабилизация полимеров // Энциклопедия полимеров. – М., 1977. – Т. 3. – С. 478.

⁴ Зайцев Г.Ф., Крементуло Ю.В. Стабилизация системы // Энциклопедия кибернетики. – К., 1973. – Т. 2. – С. 457.

⁵ Касти Д. Большие системы: Связанность, сложность и катастрофы. – М., 1982. – С. 58.

⁶ Гончаренко А.В. Социальная стабильность и национальная безопасность России: Дис... канд. социолог. наук: 22.00.01. – М., 2001. – С. 14-15.

⁷ Там само. – С. 21.

Третій період виділився завдяки впливу на уявлення про стабільність конфліктологічних теорій (Р. Дарендорф) та синергетики (І. Прігожин, О. Князева, С. Курдюмов), а також утворення концепції стійкого розвитку (Д. Форестер, Д. Меддоуз). Для цього періоду є характерним:

- перенесення акценту з дослідження порядку, консенсусу, стабільності на аналіз протиріч, конфліктів, нестабільності;
- стабільність починає сприйматись як єдність підтримки системи і її змін. Стійкість і рухливість перестають розглядатись як антиподи, непримиримі протилежності, несумісні тенденції. Стабільність починає сприйматись як здійснення балансу між збереженням і зміною⁸.

Як бачимо, головним критерієм розмежування періодів розвитку уявлень про стабільність в соціології є співвідношення понять “стійкість” і “зміна” в контексті включення їх чи не включення в поняття стабільність.

По суті, розуміння поняття стабільності на кожному із періодів висвітлює основні варіанти тлумачення стабільності в наш час і в інших галузях науки.

Загалом, на нашу думку, найбільш вдалим визначенням суспільної стабільності, яке відбиває сучасний погляд на це явище, є визначення С.В. Івлева. Він вважає, що суспільна стабільність є динамічною рівновагою між системоутворюючими і системозмінюючими процесами, між елементами самої системи, яка характеризується певною цілісністю і здатністю ефективно реалізовувати функції, покладені на систему⁹.

У праві поняття “стабільність” постійно було у полі зору науковців і суспільних діячів. Для її опису часто використовувались інші терміни, а також в поняття стабільності під час вкладались інші значення.

Поглянемо на це ж явище з точки зору соціальних норм, які є проявом намагань людей спрямувати свій розвиток у бажаному для них напрямку. Вони є моделями відносин між людьми. Ці моделі включають в себе і цінності, і порядок задоволення інтересу людини, і порядок обмеження певних соціальних проявів. Все це є засобом досягнення бажаного результату як для індивіда, так і для суспільства. Якщо розглянути цей механізм образно, то можна уявити, що норми утворюють “канал” по якому має рухатись суспільство обраним напрямком. Свідомо чи несвідомо такий “канал” існує. Його функціонування і покликани забезпечити соціальні норми. У науці прототипом такого “каналу” є суспільний порядок. Професор В.В. Лазарев визначає суспільний порядок як “певну якість (властивість) системи суспільних відносин, сутність якої полягає у такій упорядкованості соціальних зв’язків, яка забезпечує узгодженість та ритмічність суспільного життя, безперешкодне здійснення учасниками суспільних відносин своїх прав та обов’язків і захищеність їх обґрунтованих інтересів, суспільний та особистий спокій”¹⁰.

Основою цього “каналу” є суспільні відносини, які активно самоорганізуються. Основну роль у організації цього “каналу” відіграють саме правові норми, які є найбільш чітко визначеними, формалізованими і забезпеченими державним примусом у разі їх невиконання. Правові норми покликани обмежити самоорганізацію суспільних відносин поза цим “каналом”, а також мають забезпечити розвиток, самоорганізацію відносин у самому “каналі”. Таким чином, правові норми не можна називати лише засобом “застигання” суспільних відносин, які сприяють існуванню лише визначених відносин. Правовий принцип “дозволене, все, що не заборонене законом” (сформульований у ст. 19 Конституції України) дає підстави стверджувати, що норми права

⁸ Там само. – С. 25.

⁹ Івлев С.В. Общественная стабильность и политические условия ее достижения: Дис... канд. полит. наук: 23.00.02. – Кемерово, 1999. – С. 40.

¹⁰ <http://rudiplom.ru/lekcii/pravo/teoriapig/39.html>

допускають зміну і розвиток суспільних відносин без зміни самої норми. Все це дає можливість вести мову про стабільність норми права і форми її існування (стабільність форми права). Отже, принципово, стабільність норми права може бути визначена як утримання динамічної рівноваги між процесами, що сприяють усталенню суспільних відносин, і процесами, що постійно змінюють їх. Саме при досягненні такої рівноваги суспільні відносини будуть розвиватись, не вимагаючи зміни норми права.

Одночасно ми доходимо до важливого для нас висновку, що стабільність форми права похідна від стабільності відповідної норми права.

Через неможливість в одній статті проаналізувати всі форми права на предмет стабільності, зосередимось на серцевині системи нормативно-правових актів — законі.

Як ознака закону “стабільність” з’являється на початку ХХ століття — зокрема, в працях Н. Гредескула. В своїх лекціях він, розмежовуючи конституційний та звичайний закони, говорить про те, що “ту частину права, яка є найбільш важливою ... намагаються поставити в найбільш стійке положення. Це робиться для того, щоб захистити ці закони від легковажної та поспішної їх зміни”¹¹. Окрім цього він вводить термін “імобілізація” для позначення нормативних актів з ускладненою процедурою їх зміни. З етимологічної точки зору цей термін походить від грецького слова, яке означає “рух”. Префікс “ім” означає заперечення. Тобто імобілізація означає нерухомість, незмінність.

Гредескул ототожнює поняття “стабільність” із поняттям “стійкості”, “незмінності” закону.

За радянських часів таке розуміння стабільності закону закріпилося. Свої наукові інтереси пов’язували із стабільністю закону такі радянські вчені: С. Бродович, Антонов-Саратовський, А. Карп, А. Шляпочников, С. Домах, А. Аксенов, І. Баскова.

Характерною особливістю наукової уваги до проблеми стабільності закону є її вивчення у межах публікацій у юридичних журналах (наприклад, “Радянська юстиція”), і відсутність глибоких аналітичних робіт, присвячених цій проблемі.

Так, в статті “Про стабільність соціалістичних законів” її автор, Антонов-Саратовський, звертаючи увагу на виключність і унікальність “великої Сталінської Конституції” у світовому правовому просторі, веде мову про задекларований виступом вождя “принцип стабільності (стійкості) законів”¹². Основними умовами стабільності законів¹³ автор вважає:

1. Закріплення однакової юридичної сили законів СРСР на території всіх союзних республік, а також пріоритет загальносоюзних законів над законами республік.
2. Закріплення єдиного законотворчого органу на території СРСР і республік — Верховна Рада СРСР та Верховні Ради союзних республік відповідно.
3. Формування шанобливого ставлення громадян до закону¹⁴.

Особлива увага звертається на рівень правосвідомості суддів, які безпосередньо займаються правозастосуванням. Такий широкий спектр умов стабільності закону, який стосується не тільки документальної сторони закону, але й реальних умов його реалізації, безперечно доцільний. Але поряд з цим всі причини “бід закону” автор, як і більшість тогочасної наукової еліти, бачить у

¹¹ Гредескул Н.А. Общая теория права. – Санкт-Петербург, 1909. – С. 223.

¹² Антонов-Саратовский. О стабильности социалистических законов // Советская юстиция. – 1937. – № 2. – С. 2.

¹³ Такого терміну – “умови стабільності законів” – автор не використовує. Але у змісті статті можна виділити тези, якими автор хотів окреслити поняття «стабільність законів» і показати, що потрібно для її реалізації. Саме це ми вважаємо можна назвати “умовами стабільності законів”.

¹⁴ Тут проглядається увага до рівня правосвідомості радянських громадян і необхідності його реального підвищення. Але поряд з цим таке підвищення рівня правосвідомості має, на думку автора, відбуватись шляхом примушення кожного громадянина відчувати, “що будь-яке порушення закону є злочин проти волі народу, проти волі соціалістичного суспільства”.

¹⁵ Антонов-Саратовский. О стабильности социалистических законов // Советская юстиция. – 1937. – № 2. – С. 2.

пережитках капіталізму, які потрібно “викорчовувати із свідомості людей”¹⁵. Тим самим реальні причини нестабільності закону на рівні його реалізації залишались непізнаними. Стабільність закону ототожнюється автором статті із стійкістю, нерушимістю і, навіть, святістю закону.

Інший автор, С.Бродович, відносить задачу забезпечення стабільності закону до виду політичних задач, тим самим вивівши її із розряду правових і перевівши вирішення цієї задачі у політичне русло — а саме апелюючи до політичної волі держави передати законодавчу владу єдиному органу, Верховній Раді¹⁶. Окрім цього, С. Бродович виводить ряд заходів, які “є відносно менш складними і обіцяють швидкий практичний результат” у досягненні стабільності закону: по-перше, це розчищення законодавства від нормативно-правових актів, які фактично втратили юридичну силу, але не відмінених; по-друге, усунення протиріч і застаріlostей, які містяться в окремих постановках; по-третє, повна систематизація всіх діючих законів¹⁷. Всі названі задачі зводяться, врешті, до мети — забезпечити ясність і доступність законодавства, що і буде означати реалізацію принципу стабільності закону. По суті, стабільність закону в даному випадку тотожна поняттям ясності закону, систематизованості, доступності законодавства.

Таким чином, автори, які вивчали проблему стабільності закону, визнавали складність, поліваріантність поняття стабільності закону, включаючи в це поняття різні проблеми закону, що існували на той час.

Найбільш вдалу спробу визначити стабільність права зробила, на нашу думку, І. Баскова. Вона вважає що, стабільність права складається із його стійкості і формальної визначеності¹⁸. Стійкість права, на думку автора, полягає у його здатності протягом достатньо довгого часу, не змінюючись, регулювати суспільні відносини. Формальна визначеність правової форми може проявлятися: а) у передбачених законом способах закріплення та вираження правових норм; б) у специфічній внутрішній структурі правових норм¹⁹.

Погоджуючись з автором стосовно безперечної ролі стійкості та формальної визначеності права при визначенні його стабільності, варто відзначити, що важливою складовою стабільності права є також його ефективність. Метою будь-якого правового впливу є визначена поведінка суб'єктів права, а отже досягнення даної мети є однією із важливих передумов стабільності права. Саме ефективність права загалом і правової норми зокрема, буде показником, того що досягнута згадана вище динамічна рівновага між системоутворючими і системозмінючими процесами у суспільних відносинах.

Підтверджує таку думку і група російських вчених, які вже в наш час звернулись до поняття стабільності закону: В.П. Казімірчук, Т.В. Худойкіна та інші²⁰. Вони, зокрема, визначають стабільність закону як “стан нормативно-правового акту, який прийнято вищим представницьким органом держави або безпосередньо народом в особливому законодавчому порядку, що володіє вищою юридичною силою і регулює найбільш важливі суспільні відносини, та який характеризується: соціальною обумовленістю і, відповідно, стійкою ефективністю регулювання суспільних відносин, що проявляється у достатньому або задовільному вирішенні задач, які стояли при розробці закону; відсутністю протиріч, що можуть привести до відміни або часткової зміни акту; сукупністю суттєвих властивостей, що відбивають достатні якості закону, та які обумовлюють його здатність задовольняти потреби і інтереси суспільства, його громадян, а саме високою якістю, рівнем техніки розробки та мови закону тощо”.

¹⁶ Бродович С. Стабільність законів і упорядочивание действующего законодательства // Советская юстиция. — 1937. — № 4. — С. 39.

¹⁷ Там же. — С. 40.

¹⁸ Баскова И.В. Стабільність и динамизм советского уголовного закона: Дис... канд. юрид. наук. — 12.00.08. — Москва, 1989. — С. 21-22.

¹⁹ Шабуров А.В. Формальная определенность права: Автореф. дис... канд.юрид.наук. — Свердловск, 1973. — С. 8.

²⁰ Концепция стабільности закона / Отв.ред. В.П. Казимирчук. — М., 2000. — 176 с.

Узагальнюючи викладене, вважаємо, що стабільність закону полягає у: а) тривалому ефективному правовому регулюванні суспільних відносин; б) вирішенні протиріч, що виникають при реалізації закону таким чином, щоб не суттєво не змінювати закон.

Таким чином, стабільність закону можна визначити як його здатність на протягом тривалого часу ефективно врегульовувати коло суспільних відносин, що входять до предмету закону, не потребуючи суттєвих змін.

Основним ж висновком є те, що стабільність закону в наш час переважно асоціюється з незмінністю, нерухомістю, постійністю. Основним критерієм розподілу стабільності і нестабільності закону є внесення змін до закону. З цієї точки зору, незмінний закон є стабільним законом. Закон, що змінюється, є нестабільним законом.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 7 від 14 березня 2005 року)*

